

Прикметник як частина мови

Прикметник (имя прилагательное) – це самостійна частина мови, що вказує на ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чиє?*

Основною морфологічною ознакою прикметників є те, що вони змінюються за родами, відмінками та числами, які залежать від іменників: *широка дорога, дерев'яні двері, перспективна ідея*. Зв'язок прикметника з іменником називається узгодженням. Прикметник має морфологічну категорію ступенів порівняння якостей (*чистий – чистіший, найчистіший*).

Прикметники поділяються на три розряди: якісні, відносні і присвійні. Якісні прикметники виражають якість, властивість предмета безвідносно до інших предметів із різним ступенем інтенсивності, наприклад: *вузька дорога, талановитий економіст, довжелезна дорога*. Якісні прикметники утворюють ступені порівняння; від них можна утворити антоніми (*веселий – сумний, далекий – близький*), іменники з абстрактним значенням (*досконалий – досконалість*), якісні прислівники з суфіксами **-о**, **-е** (*гарячий – гаряче, важливий – важливо*). Відносні прикметники називають ознаку предмета на основі відношення до іншого предмета, ознаки або дії, наприклад: *пшеничний хліб, залізна конструкція, кілограмова гиря, купальний сезон*. Присвійні прикметники вказують на належність предмета особі (істоті), наприклад: *сестрина книжка, Андріїв зошит, Франкові вірші*. Виділяють ще перехідні групи прикметників, наприклад: *кам'яне серце* (якісний), *кам'яний пам'ятник* (відносний), *кроляча клітка* (присвійний), *кроляча шапка* (відносний).

У реченні прикметник переважно виступає в ролі означення або іменної частини складеного присудка.

Ступені порівняння прикметників

Ступені порівняння – це словозмінна категорія якісних прикметників, що показує різницю у вияві якості предметів або дій через їх порівняння.

Звичайний ступінь порівняння – вихідна, початкова форма прикметника, наприклад: *гарний, добрий, світлий*. *Вищий ступінь* порівняння – форма якісного прикметника, що означає якісну ознаку, властиву певному предметові (процесові) більше ніж іншому. *Проста* (синтетична, однослівна) *форма* вищого ступеня порівняння утворюється додаванням до основи прикметника суфіксів **-ш-**, **-іш-**, наприклад: *молодий – молодший, старий – старіший*. Деякі прикметники утворюють *суплетивну* форму порівняння, наприклад: *гарний – кращий, поганий – гірший*. *Складена* (аналітична, двослівна) *форма* вищого ступеня утворюється поєднанням початкової форми прикметника зі словами **більш**, **менш**, наприклад: *досконалий – більш досконалий, глибокий – менш глибокий*. *Найвищий ступінь* порівняння – форма якісного прикметника, що означає якість чи ознаку, яка, порівняно з такою ознакою в інших предметах, процесах, виявляється найбільшою або найменшою мірою. *Проста* форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою префікса **най-** від форми вищого ступеня порівняння, а також додаванням до префікса часток **як**, **що**, наприклад: *кращий – найкращий, щонайкращий, дорожчий – найдорожчий, якнайдорожчий*. *Складена* форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою слів **найбільш**, **найменш**, які додаються до початкової форми прикметника, наприклад: *найбільш досконалий, найменш вдалий*.

Особливості використання прикметників у ділових паперах

У ділових паперах прикметник представлений досить широко, що зумовлено потребою конкретизувати вираження думки. Прикметник звужує поняття іменника, передаючи його ознаки, наприклад: *політика: антисоціальна політика – агресивна політика – зовнішня політика*. Прикметники у цих прикладах конкретизують значення іменників.

В українській мові якісні, відносні та присвійні прикметники у різних стилях мови вживаються з неоднаковою частотою. Наприклад, в офіційно-діловому та науковому стилях переважає вживання відносних прикметників, які уточнюють, конкретизують поняття, терміни і входять до терміносполук:

надзвичайний і повноважний посол, ринкова економіка, аудиторський аналіз, мінеральна сировина.

Якісні прикметники у офіційно-діловому стилі вживаються значно рідше, але, оскільки вони можуть утворювати ступені порівняння (тобто форму для вираження більшої чи меншої міри якості), слід запам'ятати й правильно, відповідно до стилістичної норми, вживати ці форми. Хоча вони є паралельними, проте складена форма вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників має відтінок книжності, і вживається переважно в науковому й офіційно-діловому стилях (деколи паралельно з простою). Наприклад: *Найбільш пріоритетним напрямком науки є захист навколишнього середовища; більш ефективний метод; найбільш пріоритетний напрям* (можна *найпріоритетніший напрям; ефективніший метод*).

Використовувати синтетичну (однослівну) форму із виразним розмовним забарвленням не рекомендується у офіційно-діловому мовленні (*найзручніший, якнайзручніший, свіжіший, щонайсвіжіший*).

Характерно, що суплетивна форма синтетичного способу творення найвищого ступеня порівняння не набуває розмовного забарвлення, сприймається як книжна і є нормою офіційно-ділового стилю. Наприклад: *великий – більший, найбільший; гарний – кращий, найкращий*.

Велика міра якості може бути передана й без порівняння – за допомогою префіксів **архі-, гіпер-, ультра-, над-**: *ультраподний, архіважливий, надтвердий, гіперінфляційний, надчутливий*. Ці префікси є нейтральними, виконують у науковому та офіційно-діловому тексті функцію уточнення: *надлишкова вартість, ультрафіолетовий промінь*. У публіцистичному та художньому стилях вони набувають емоційно-експресивних відтінків (*надлюдські здібності, архіважливі питання*).

У розмовному і художньому стилях широко використовуються прикметники з префіксами **пре-, все-, за-**: *премудрий, прекрасний, пречудовий, пресвітлий, всеохоплюючий*; суфіксами **-езн-, -ущ-, -уч-, -елезн-, -анн-, -енн-, -ісіньк-**: *величезний, довжелезний, широченний, яснісінький, худючий, височезний, незрівнянний, незбагненний, широчезний*.

В офіційно-ділових документах рідко вживаються прикметники, у яких велика або зменшена міра якості передається за допомогою слів **дуже, вкрай, особливо, надто (занадто), надзвичайно, трохи, ледь, не дуже**: *дуже вигідний, надзвичайно популярний, занадто самовпевнений, ледь теплий, трохи вузький, не дуже світлий*.

Порушенням норм є поєднання обох форм ступенювання: *більш точніший* (треба: *точніший* або *більш точний*), *більш прийнятніший* (треба: *більш прийнятний* або *найприйнятніший*).

Елементом просторіччя є поєднання слова **самий** з прикметниковими формами для вираження найвищого ступеня: *самий близький, самий небезпечний, самий кращий, самий високий* (треба: *найближчий, найкращий, найнебезпечніший, найвищий*). Вживати слово **самий** також не варто, щоб не сплутати слово **самий** з подібним щодо звукового складу словом **самий**, яке означає «один»: *На складі залишився самий тільки хліб*.

У російській мові ступені порівняння прикметників утворюються і вживаються не так, як в українській мові, тому при перекладі треба звертати увагу на те, що українська форма вищого ступеня в російській мові може виражати найвищий ступінь: «*высшая мера наказания*» – в українській мові – це не *вища міра покарання*, а «*найвища міра покарання*»; «*высшее качество*» – це не *вища якість*, а «*найвища якість*».

У російській мові форми вищого ступеня порівняння вживаються у поєднанні з родовим відмінком іменника (*день длиннее ночи*) або зі сполучником **чем** (*Эта книга интереснее, чем та*). В українській мові нормі відповідає вживання вищого ступеня порівняння з прийменником (*від, за, порівняно з, проти*) або зі сполучником (*ніж, як*): *Дисципліна у класі, порівняно з минулим роком, стала кращою*. У науковому і офіційно-діловому стилі найчастіше використовуються конструкції з прийменником *порівняно з*. Конструкції з прийменниками *за* і *проти* характерні для розмовного мовлення.

У формах місцевого відмінка однини чоловічого та середнього роду слід використовувати закінчення **-ому**: *на старім (правильно старому) обладнанні*,

на банківським (банківському) рахунку, на попереднім (попередньому) засіданні, на нижнім (нижньому) ярусі.

У документах не використовуються присвійні прикметники, вони замінюються іменниками: *директорові розпорядження – розпорядження директора; президентів підпис – підпис президента; студентові досягнення – досягнення студента (або студентські досягнення)*. Якщо потрібне точне означення, іменник-прізвище (посада, звання) ставлять у родовому відмінку: *Петренкові пропозиції – пропозиції Петренка В.П.; Клименкові зауваження – зауваження Клименка С.А.* Родовий відмінок належності зберігаємо й тоді, коли є кілька однорідних членів: *Твори Шевченка, Франка, Стефаника та Коцюбинського*.

Нормативним є вживання присвійних прикметників у термінологічних словосполученнях та крилатих висловах: *адамове яблуко, рентгенівський апарат, езонівська мова, сізіфова праця*.

Не вживаються у документах прикметники, що походять від географічних назв: *запорізькі депутати – депутати м. Запоріжжя, китайські товари – товари з республіки Китай, чернігівське пиво – пиво з м. Чернігів*. Перші варіанти мають відтінок розмовності.

Але усталеним є вживання таких прикметників, якщо вони входять у склад адміністративно-територіальних або географічних назв: *Запорізька область, Бердянський район, Магелланова протока, Дніпровський лиман*.

Усі прикметники (у ролі означень), що вживаються у сполученні з числівниками **два, три, чотири** та прикметник **останній** з усіма числівниками, узгоджуються у Н. та З. відмінках множини й мають переважно у документах закінчення **–і**, а не **–их**: *два нестандартні вироби, три оригінальні розробки, за останні сімдесят років, чотири великі контейнери*.

Не вживають у документах короткі прикметники типу *зелен, годен, рад, ясен, потрібен, повен* тощо. Сферою використання таких прикметників є розмовне мовлення, поезія, фольклор. У офіційно-діловому стилі є форми *зелений, годний, радий, ясний, потрібний, повний*.

Правопис складних прикметників

Прикметники, які утворилися складанням двох і трьох основ, називаються **складними**, наприклад: *промислово-торговельний, англо-український*.

Разом пишуться прикметники, утворені від:

- складних іменників, що писалися разом: *лісостеповий (лісостеп), мінометний (міномет)*;
- сполучень основ прикметника й іменника: *зовнішньоторговельний, внутрішньоринковий; різноякісний*;
- основ іменника і прикметника: *кредитоспроможний, лісопромисловий*;
- основ прислівника і прикметника: *малопотужний, великопромисловий*;
- основ числівника й іменника: *стокілометровий, п'ятипроцентний*;
- основ іменника і дієслова: *овочезбиральний, водолікувальний, нафтопереробний*.

Разом пишуться складні прикметники, що означають терміни, утворені з двох і більше неоднорідних прикметників: *староцерковнослов'янський, новогрецький*.

Через дефіс пишуться:

- прикметники утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський, міні-футбольний, генерал-лейтенантський*;
- складні прикметники, що утворилися від двох або трьох прикметникових основ: *офіційно-діловий, ощадно-позичковий, науково-технічний*;
- складні прикметники, що означають:
 - а) якість з додатковим відтінком: *кисло-солодкий, добродушно-хитрий*;
 - б) відтінки й поєднання кольорів: *чорно-білий, жовто-блакитний* (але *жовтогарячий, червоногарячий*);
- складні прикметники, утворені сполученням прикметника та іменника, але з перестановкою елементів: *науково-медичний* (медична наука), *літературно-художній* (художня література);
- складні прикметники, перша основа яких утворена від слів іншомовного походження і закінчується на **-іко, -ико**: *медико-хірургічний, хіміко-технологічний*;

- прикметники, між частинами яких можна поставити сполучник **–і**: *навчально-виховний, південно-східний*;
- прикметники з першою частиною **військово-, воєнно-**: *військово-морський, воєнно-стратегічний* (але: *військовозобов'язаний*);
- прикметники, у яких повторюються ті самі або споріднені слова для підсилення значення: *давній-прадавній, білий-білий*.

Займенник як частина мови

Займенник (рос. местоимение) – це самостійна частина мови, яка узагальнено вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх: *ти, кожний, ніхто*. Своє конкретне лексичне значення займенник набуває лише в контексті, коли його співвідносять з певними частинами мови. Займенники у мові вживаються для того, щоб уникнути повторення тих самих слів. При цьому їхню форму треба обов'язково узгоджувати з родом і числом іменників, замість яких ці займенники вжито.

За значенням займенники поділяються на такі розряди: особові (*я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*), зворотний (*себе*), присвійні (*мій, наш, твій, ваш, їхній, свій*), вказівні (*цей, той, отой, оцей, такий, отакий, стільки*), означальні (*весь, увесь, усякий, всякий, кожний, інший, сам, самий*), питальні (*хто? що? який? чий? скільки? котрий?*), відносні (*хто, що, який, чий, скільки, котрий*), неозначені (*хтозна-скільки, абиякий, дещо, щось, казна-яка, будь-хто, який-небудь* та ін.), заперечні (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, нікотрий*).

Займенник може виконувати синтаксичну роль узгодженого означення (*у скількох класах?*), підмета (*скільки років минуло*), обставини (*на скільки це переконливо?*), додатка (*минуло стільки років*).

Відмінювання займенників

1. Особливістю відмінювання особових займенників є те, що під час відмінювання у них змінюється не тільки закінчення, а й основа: *я – мене – мені – мене – мною – на мені*. Особливістю відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони* є поява у них після прийменників та в орудному відмінку

початкового звука *н-*, наприклад: *він – його (нього) – йому – його (нього) – ним – на ньому (на нім)*; *вона – її (неї) – їй – її (неї) – нею – на ній*.

Після прийменників, що вимагають давального відмінка (*завдяки, всупереч, наперекір, назустріч, вслід, на противагу*), займенники вживаються без *н*: *завдяки їм, назустріч їй, всупереч йому*.

2. Зворотний займенник *себе* не має форм називного відмінка, роду, множини. Відмінюється як особовий займенник другої особи *ти*: *- , себе – собі – себе – собою – собі*.

3. Вказівні займенники *той (та, те), отой (ота, оте), такий (така, таке), отакий (отака, отаке), цей (ця, ці)* відмінюються подібно до прикметників твердої групи. Займенники жіночого роду *та, ця* в родовому і орудному відмінках однини мають такі форми: *тієї (тої) – цієї (цеї) – тією (тою) – цією (цею)*.

Займенники *той, цей* і *те, це* у місцевому відмінку однини мають паралельні форми: *на тому – на тім, на цьому – на цім*.

4. Присвійні займенники *наш, ваш* відмінюється аналогічно до прикметників твердої групи, а займенник *їхній* – до прикметників м'якої. Перед закінченням *-ого, -ому* пишеться м'який знак: *їхній – їхнього – їхньому – їхній (їхнього) – їхнім – на їхньому*.

5. Означальний займенник *весь (увесь)* відмінюється як прикметники м'якої групи, а в орудному відмінку множини закінчуються на *-іма (всіма)*. Займенники *кожний (кожен), жодний (жоден), всякий (всяк), інший, самий (сам)* відмінюються як прикметники твердої групи: *кожний – кожного – кожному – кожний (кожного) – кожним – кожному*.

6. Для відмінювання займенників *хто, що, хтось, щось, дехто, дещо, будь-хто, будь-що, хто-небудь, що-небудь, ніхто, ніщо* характерний суплетивізм: *дехто – декого – декому – декого – деким – на декому*. У неозначених займенників *якийсь* і *чийсь* у родовому і знахідному відмінках множини з'являється вставний **о**: *якихось, чийхось*; так само утворюється друга форма орудного відмінка займенників *хтось* і *щось*, *кимсь* і *кимось*, *чимсь* і *чимось*.

У прийменникових формах заперечних займенників усі складові частини пишуться окремо, наприклад: *ні до кого, ні з ким, ні на кому, ні з ким*.

7. Відносний займенник *чий* має у давальному і місцевому відмінках паралельні форми: *чий – чийого – чийому (чиєму) – чий (чийого) – чийм – на чийому (чийм)*.

Використання займенників у професійному мовленні

Оскільки займенники не виражають конкретного значення, а виступають у ролі заміників членів речення, вказуючи на особу чи предмет, тому слід обережно вводити їх в текст. Це особливо стосується займенників третьої особи **він, вона, воно** і вказівних займенників **цей, ця, це**. Може виникнути неясність, якщо ці займенники співвідносяться за родом і числом з кількома іменниками. Найчастіше помилка полягає в тому, що з тексту не зрозуміло, якого слова стосується займенник, а це вносить у текст двозначність. Наприклад: 1) *Коли Петренко познайомився з Степаненком, він (?) був уже начальником відділу*. Хто був начальником відділу, Петренко чи Степаненко? Тому речення потрібно скласти так. *Познайомившись з Петренком, Степаненко вже був начальником відділу*. Або: *Степаненко вже був начальником відділу, коли познайомився з Петренком*.

Більшість ділових паперів оформляється від імені установи, підприємства, організації. Проте, займенник **ми** в цій ситуації опускається. Документи, як правило, починаються дієсловами у першій особі множини: *просимо..., надсилаємо..., повідомляємо...* Особовий займенник **ми** використовується в документах для пом'якшення категоричності вимоги чи наказу. Паралельно вживається форма третьої особи: *Дирекція просить..., завод повідомляє..., фірма надсилає..., дирекція повідомляє..., ректорат зобов'язує...*

Для підкреслення поваги, ввічливості в усному й писемному професійному мовленні вживається займенник **Ви** (у заявах, запрошеннях, офіційних листах, приватних листах, адресованих старшій за віком особі): *Прошу Вашого дозволу на поїздку..., Одержав Вашого листа*. При займеннику **Ви** дієслово-присудок вживається у множині: *Ви сказали, Ви повідомили*.

Займенник **Ви (Вам)** (наприклад: *Надсилаємо Вам для ознайомлення...*) теж можна уникати, що створить загальне враження строгої об'єктивності викладу, типової для ділового стилю: *Надсилаємо для ознайомлення*

Проте бувають ситуації, в яких наявність чи відсутність займенників **Ви, Вас, Вам, Вами** змінює спрямування й тональність висловлювання. Так, звороти типу *пропоную з'явитись, прошу уточнити, вимагаю притягти до...* виражають більш категоричну й безапеляційну вимогу, ніж ці самі звороти з особовими займенниками **Вам, Вас, Вами**. Наприклад: *Пропоную Вам з'явитись; Прошу Вас уточнити*. Введення у текст особового займенника пом'якшує категоричність вимоги.

Якщо більшість документів оформляється офіційно від третьої особи і не містить займенника, то в особових документах чи при адресуванні певній особі вживається особовий займенник **я** (в автобіографіях, дорученнях, розписках).

Займенник **я** в офіційно-діловому, науковому та публіцистичному (крім тих випадків, коли є відтінок автобіографічності) стилях замінюється авторським **ми** з метою залучити слухача (читача) до участі в міркуваннях, а також, коли є потреба пом'якшити категоричність висловленого (*... у процесі дослідження ми дійшли таких висновків*).

Дійова особа в реченні, виражена особовим займенником, повинна стояти у називному відмінку, а не в орудному: *мною запроваджено – я запровадив, нами запропоновано – ми запропонували, ними переказано – вони переказали, вами доведено – ви довели*.

Не рекомендується використовувати у документах вказівний займенник **це** при переліку. Наприклад, у такому контексті: *Доповідачі говорили і про недоліки, і про досягнення. Це слід врахувати в подальшій роботі (з протоколу)*. Незрозуміло, що слід врахувати: позитивне, чи негативне? *Директор звільнив Петренка з займаної посади і призначив на його місце Остапенка. Це (?) рішення не схвалюють у колективі. Яке ж рішення не схвалюють у колективі, про призначення Остапенка чи про звільнення Петренка?*

Присвійний займенник **свій** не вживається у діловому документі, оскільки він, як правило, дублює вже наявне у тексті слово. Наприклад: *Петренко В.П. не справився зі своїми обов'язками диспетчера.*

Вживання присвійного займенника **свій** може, деколи, спричинити двозначність у тексті, наприклад: *Представник митниці наказав депутатові віддати свій паспорт.* У даному реченні займенник **свій** може стосуватися як іменника *представник*, так і іменника *депутат*. Тому, щоб внести ясність, речення слід змінити: *Представник митниці наказав, щоб депутат віддав свій паспорт.*

Займенники **усякий (всякий), будь-який, кожний** є близькими (синонімічними), але не тотожними за значенням. Займенник **усякий** вживається з відтінком узагальнення (*У нашому класі є всякі учні*); **будь-який** має значення такого, якому не віддається перевага у виборі, який завгодно на вибір (*Мене влаштує будь-який квиток*). **Кожний (кожен)** – означає виділення будь-якого предмета з кола однорідних. Наприклад: *Кожний документ в кінці року здається в архів.*

У деяких випадках займенники **усякий (всякий), кожний, будь-який** можуть замінити один одного без будь-яких смислових змін, наприклад: *Кожна (або всяка) людина прагне бути щасливою; Президент зможе відповісти на будь-яке (всяке) запитання* (заміна можлива).

Паралельні форми означального займенника **кожний і кожен** використовуються в усіх стилях мови, але в офіційно-діловому мовленні надається перевага формі **кожний**.

Займенник **усякий (всякий)** вживається переважно у розмовному мовленні, та художньому стилі. Наприклад: *У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т.Шевченко).*

Займенник **будь-який** вживається у публіцистичному і науковому стилях. Наприклад: *Сучасний Київ можна порівняти з будь-якою європейською столицею.*

Займенник **будь-який** дуже часто під впливом російської мови замінюється прикметником **любий**. Наприклад: *Завтра ми надамо вам любу (треба будь-яку) інформацію з питань, що належать до нашої компетенції.*

Для уникнення зайвого паралелізму, у діловому мовленні перевагу слід надавати займеннику **їхній**, а не **їх** (від – вони): *їх обладнання – їхнє обладнання, надійшли їх пропозиції – надійшли їхні пропозиції, реалізовано їх продукцію – реалізовано їхню продукцію.*

На означення особи перевага надається вживанню займенника **який (-а, -і)**, а на означення предметів, дій, явищ – **що**: *студент, який навчається...; юрист, який захищає...; контракт, що був підписаний...*

Прикметник **окремий** іноді вживається замість неозначеного займенника **деякий** (*окремі підприємства, окремі студенти*). Не можна забувати, що основне значення слова **окремий** – це «незалежний». Наприклад: *Не виконали план окремі підприємства міста.* Як зрозуміти цю фразу: деякі, певні чи самостійні, незалежні?

Російським прислівникам **по-моєму, по-вашему, по-нашому** в українській мові відповідають особові займенники, що стоять у знахідному відмінку з прийменником **на**: *На нашу думку, на Ваш розсуд, як на мене.*

Неозначені займенники, зокрема ті, у яких є частки **аби-, казна-, хтозна**: *абихто, казна-хто, хтозна-що, абиякий* вживається у розмовному мовленні. Займенники **будь-хто, будь-який, будь-що** зустрічаються у художньому і публіцистичному стилях.

Не вживаються у документах і архаїчні форми вказівних займенників: *тая, тую, тії, цяя, ції, тес, такая, такеє, отакий* та інші, що надають мові експресивного забарвлення: *І там степи, і тут степи, та тут не такії* (Т.Шевченко).

У документах вживаються тільки нормативні форми займенників: *у чийм – у чийому, могого – мого, твогого – твого, сі – ці, цеї – цієї, сей – цей* та ін. Перші приклади є розмовними, діалектними.